

POST-POZİTİVİST PARADİGMALAR

ALİ SOMEL⁽¹⁾

ÖZ

Sosyal bilimlerde pozitivist yöntem metafizikten kopuşu temsil etmektedir. Felsefi düzeyde pozitivist metodolojinin kısırlıklarının ortaya çıkması bu yöntemi sorgulamıştır. İlk başta özne-nesne ilişkisi ve evrensellik noktasında eleştirilen pozitivism karşısına yorumsamacılık ve fenomenoloji çıkarılmıştır. Nesnelcilikten görece uzaklaşma üzerine bu sorgulama, öznelerarasılık, yaşam dünyası, hakikat ve dil kavramsallaştırmalarıyla inceltilmeye çalışılmaktadır. Nihayet bir yol ayrımına gelinmekte, bir taraftan pozitivist yöntemi ortaya çıkaran akılcılık özgürleşim kavramıyla yeniden üretilmekte, diğer taraftan etnometodoloji yaklaşımıyla görecelilikte daha ileri gidilmektedir. Pozitivist yöntemi önceleyen diyalektik tarihsel maddecilik ise post-pozitivist paradigmların öznel idealizm ile nesnel idealizm arasındaki salınımlarını aşan bir yöntem önermektedir. Pozitivism sonrası yöntemsel gelişimin tarihsel arka planı, diyalektik tarihsel maddeciliğin inceltilmesi ve yeniden üretilmesi ihtiyacına işaret etmektedir.

Anahtar Kelimeler: Pozitivism, post-pozitivism, yorumsamacılık, tarihsel materyalizm.

JEL kodu: B50

POST-POSITIVIST PARADIGMS

ABSTRACT

Positivist methodology symbolizes the rupture from metaphysics in social sciences. This method has been questioned philosophically as its inadequacies became evident. Initially positivism was criticized regarding the subject-object relationship and universality and was challenged by hermeneutics and phenomenology. The relative divergence from objectivism was tried to be refined with the conceptualizations of intersubjectivity, lifeworld, truth and language. Finally at a turning point, while rationality as the origin of positivism is regenerated with the concept of emancipation, relativism is further developed with the ethnomethodological approach. Dialectical historical materialism, as the antecedent of positivism proposes a method transcending the oscillation of post-positivist paradigms between subjectivist idealism and objectivist idealism. The historical background of this methodological development indicates to the need for the refinement and regeneration of dialectical historical materialism.

Keywords: Positivism, post-positivism, hermeneutics, historical materialism.

JEL Codes: B50

1 Ar. Gör. Dr., Ondokuz Mayıs Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü, asomel@gmail.com.

Giriş

Sosyal bilimlerde pozitivist eleştirerek kendine kulvar açan düşünce akımları ilk bakışta çok çeşitli görünmektedir. Pozitivist bir bilim felsefesi, bir yöntem, bir ideoloji vb. olarak eleştiren bu akımlar kendilerini aynı düzlem çeşitliliği içerisinde konumlandıkları ölçüde karmaşık bir düşünceler havuzu meydana getirmişlerdir.

Bu çalışmada öncelikle bunların gerçek çeşitliliği ve pozitivistle nasıl bir süreklilik veya kopuş ilişkisi içinde oldukları incelenecektir. Bunun için pozitivistlere itiraz ettikleri temel noktalardan hareketle her akımın kendi özelinde yürüttüğü tartışmalara eğileceğiz. Post-pozitivist paradigmlar Comtecu pozitivistin reddiyesi veya geliştirilmesi mecrasından ilerlemiştir. Pozitivistin Auguste Comte tarafından inşa edilmesinin arifesinde temeli atılan diyalektik ve tarihsel materyalizm ise post-pozitivist paradigmlardan bağımsız bir pencere açmaktadır ve ayrı bir başlıkta incelenecektir. Son olarak pozitivistlere getirilen eleştirilerin ne ölçüde yöntemsel bir alternatif oluşturduklarını tarihsel bağlama yerleştirilerek somutlamaya çalışacağız.

1. İlk Sorgulamalar: Yorumsamacılık ve Fenomenoloji

Bir yöntem olarak pozitivistlere getirilen temel eleştiri özne-nesne ilişkisi ve evrensellik iddiasıdır. Bu yaklaşıma göre pozitivistin sorunu, doğa bilimlerinde olaylar arasındaki yasallıkları ve fenomenlerin oluşlarını inceleme yöntemini sosyal bilimlere genişletmesidir.

Metafizikten kurtuluş mücadelesinin son aşaması olarak öznellikten arındırılmış bir nesnellik olabileceği varsayımına dayalı olarak sosyal olguların da genel geçer yasalara bağlanabileceği tezi, insan ve toplumun doğadan farklı bazı niteliklere sahip olduğunu görmezden gelmektedir. Bunların başında varoluş meselesi gelmekte ve kurallara nazaran istisnaları veri almanın gerekliliğini çeşitli düzeylerde vurgulayan yaklaşımlara kapı aralamaktadır. Çünkü varoluş, tekilliği çağrıştırmakta, yasallık ise evrensellik kabulüne dayanmaktadır.

Bu çerçevedeki tartışmaların bir boyutu özne-nesne ilişkisinin yeniden kurulmasını gerektiren “anlama” konusu üzerinde durmakta, diğer boyutu dış yerine “iç gözlem”e dayalı bir olguculuğu temel almaktadır.

İlk tartışmadan başlayacak olursak: Hermeneutik ve Tin Bilimleri adlı eserinde Wilhelm Dilthey (1999: 16), tüm bilimlerin deney bilimleri olduğu konusundaki pozitivist öğretilere “*her deney kökensel bağlamını bilincimizin koşulları içinde bulur*” diye şerh koyar. Dilthey, buradan hareketle saptadığı “*epistemolojik temellendirme ihtiyacının*” yaşantıların yorumlanmasıyla karşılanabileceğini ileri sürer. “*Yaşantıların merkezinde duran*

neliğimizin dış dünya gerçekliğinden daha kesin bir veri olduğu”nu söylemek suretiyle de bu yaklaşımına Kartezyen bir ontoloji katar (Dilthey, 1999: 19).

Dilthey, kitabında yorumsamacılığın tarihi üzerinde durmaktadır. Antik Yunan yazını tasnif faaliyetlerinden Yeni ve Eski Ahit’in birleştirilmesi üzerine Ortaçağ’dan Rönesans’a geçişte yapılan tartışmalara, yorumsamacılığın alegorik, dilbilimsel ve tarihsel çözümlene üzerinden gelişim çizgisini izlemektedir. Aslında Dilthey’in içerip aştığı “anlama” yaklaşımının kökeninde aynı kuşaktan sayılabilecek Weber’in “*verstehen*” kavramı bulunmaktadır. Nitekim Weber’in Protestan ahlâkı-kapitalizm ruhu ilişkisini incelerken “*yorumlayıcı anlama*” yöntemini kullandığı bilinmektedir (Keat ve Urry, 1994: 177, 207).

Yorumsamacılığın nihai amacı, eser sahibini onun kendisini anladığından daha iyi anlayabilmektir. Tekilin anlaşılması bütünü, bütünün anlaşılması tekilin anlaşılmasını getirecektir. Düşünce geliştikçe bu döngü tekrarlanır – ancak açıklama bir yere kadar etkilidir ve anlama daima göreceli kalır (Dilthey, 1999: 107). Buradaki totolojinin nedeni, pozitivizmin parça-bütün ve özne-nesne ilişkisinde varsaydığı ikilik korunurken her iki tarafın eşdeğer kılınması ve etkileşimin karşılıklı hale getirilmesidir. Böylece görecelileştirilen anlama dolayısıyla bilgi de görecelileşmektedir.

Dilthey bu çerçevede doğa bilimlerinden farklı olarak toplumun “*Tin Bilimleri*” olarak incelenebileceğini ileri sürer. Doğa bilimleri ve tarih bilimleri ayrımını savunan Dilthey kendi döneminde Yeni Kantçılık ve Alman Tarih Okulu ile etkileşim içindedir.

Tartışmanın ikinci boyutunun temelini atan Edmund Husserl, fenomenoloji yöntemiyle olguların özüne zihinsel olarak ulaşılmasını önermiştir: Tüm dış dünya, bilincimiz tarafından sorgulanmalıdır. Pozitivizmin doğadan aldığı olgular dünyası zihnimizde varsayıp, ontolojisi burada kurulmalıdır. Bilincin yönelmediği nesnenin anlamı da yoktur. Tüm somut tekillikleri paranteze aldığımızda bilincin özüne nüfuz edebiliriz: Husserl buna “*epoché*” veya “*doğal tutum*” demektedir. Bu yolla önyargılardan arındırılmış bir hakikate erişmemiz de mümkün olacaktır (Giddens, 2003: 40). Aslında hem transandantal fenomenolojide hem de pozitivizmde tekilliklerden arındırılmış bir evrensel öze ulaşma çabası vardır. Ne var ki ilk yöntem dış dünya nesnellğine, ikinci yöntem ise insan bilincinin öznelliğine yönelmektedir.

Böylece Dilthey’de paralel bir şekilde eşitlenen parça-bütün, özne-nesne dengesi, Husserl ile artık bütün (tekil “*şekil*” karşısında evrensel “*öz*” olarak) ve özne lehine bozulmaktadır.

2. Göreceliliğe Karşı Fren: Öznelerarasılık, Yaşam Dünyası, Hakikat ve Dil

Frankfurt Okulu'ndan Theodor Adorno, Husserl'i tarih bilincinden yoksun olmakla ve "yeniden şeylere dönelim" söylemiyle idealizme karşı gibi görünüp idealizm yapmakla eleştirir. Buna karşın Husserl'in psikolojist felsefenin dogmacı önyargılarına karşı eleştirel akılla verdiği mücadeleyi över. Nitekim Husserl'de hem akılcı hem de hülyacı bir yan vardır (Woff, 1997: 509-511). Transandantal fenomenolojiden vazgeçen Husserl'in takipçileri de ya akılcı yanı olan tecrübe konusuna (dünya içinde insan) ya da hülyacı yanı olan varoluşsallığa (ego psikolojisi) ve buradan irrasyonalizme yönelmiştir (Giddens, 2003: 52).

2. Dünya Savaşı sonrası Jean-Paul Sartre öncülüğünde yükselişe geçen varoluşçuluk karşısında ilgi kaybeden tecrübeci yaklaşımın yegâne temsilcisi Alfred Schutz'tur. Husserl'in öğrencisi olan Schutz, *epoché*'yi tersine çevirir: Maddi dünya değil, ona yönelik şüphe askıya alınır. Niyetsel edimle (yönelimsellik) geçmiş tecrübeler kompleksi ile bağlantı kurulur – pragmatik bilgi stoklarından yararlanır (Giddens, 2003: 43). Aslında zihinselden toplumsala, öznelen nesnel yönelen fenomenoloji Husserl'in mantığını bir yerde tersine çevirmektedir. Transandantal fenomenolojinin zihnimizden ayıklamaya çalıştığı olguların ideal olmayan biçimlerine kaynaklık eden günlük yaşam, bu defa yöntemin merkezine yerleştirilmektedir.

Schutz, fenomenoloji-sosyoloji bağıni işte bu "yaşam dünyası" üzerinden kurar. Yaşam sınavından geçmek için sağduyuya ihtiyaç duyulur, bunun için insan deneyimlenen şeyleri simgeleştirir/tepleştirir. İnsan, eylemin öznel temellerini anlayabilmek için bu tipik davranış biçimleri hakkında teorik modeller inşa etmektedir (Giddens, 2003: 46, 47). Husserl'in terminolojisiyle tanımlayacak olursak, olguların 'özünü' oluşturan da bu modellerdir. Sağduyu bilgisi ve deneyim paylaşımına dayanan söz konusu yöntem, perspektiflerin karşılıklılığını ve öznelerarasılığını ortaya çıkarır (Smith, 2007: 96, 97). Schutz, fenomenoloğun "nesnelen kendilerini değil, zihin etkinliklerimizin oluşturduğu özlerini ortaya koyan anlamlarını" incelemesi gerektiğini söylemektedir (Woff, 1997: 506). Sonuç olarak yaşamsallık içerisinde ortaya çıkan fenomenoloji ile yorumlama, Schutz tarafından sentezlenmektedir.

Fenomenologların özsel sezgisi ile pozitivistlerin nesnel objektif bilgiye başvurusunda, "zamanlar üstü bir hakikat ve akıl" varsayımı ortakır (Hekman, 1999: 79). Bu görüşün sahibi olan Karl Mannheim, yorumsamacı gelenekten olup Husserl'i takip eden kuşaktandır. İlginç olan, post-pozitivist bir yaklaşım olarak yorumsamacılığa paralel komşu kulvarda ilerleyen fenomenolojinin pozitivismle ortaklığına dikkat çekiyor oluşudur. Mannheim'ın düşüncesi, Savaş sonrasında netleşecek olan yorumsamacı kopuşun ara halkasını oluşturmaktadır. Zira Mannheim yorumsamacılık için de "doğru anlaşılmiş pozitivism" nitelendirmesinde bulunmuştur. Kendisi de pozitivismin epistemolojisinden kopamamış, yalnızca nesnellik

arayışına “öznelerarasılık” aşısı yapmıştır (Hekman, 1999: 97, 105, 109).

Dünya savaşının yaklaştığı yıllarda çıkardığı İdeoloji ve Ütopya kitabıyla ideolojinin statükocu, ütopyanın ise yıkıcı olduğunu savunmaktadır. Yöntemsel olarak bütüncüllükten taviz vermeyen bu yaklaşımı, bilgiyi bireysel değil kolektif süreçlere dayandıran bir epistemolojiyle desteklenmektedir (Hekman, 1999: 113). Buna karşılık ideolojiye dönük kuşkuculuğuyla da tutarlı biçimde, evrenselci görüşe karşı tekillikleri göz önüne almayı savunan bir yorumsamacılıkla karşımıza çıkmaktadır.

Mannheim’la aynı zeminde bir kopuş yaşayan isim Hans Georg Gadamer şu ortak noktayı öne çıkarmaktadır: Yorumlayan ve yorumlananın önyargılarının metnin anlamını tesis ettiği düşüncesi ve göreceliliğe karşı bağlamsallık. Gadamer’in bu noktaya basarak *Hakikât ve Yöntem* kitabında, hakikatin yöntemin gölgesinde kaldığı tezi ile pozitivistliğe kılıç attığını görürüz. Bu anlamda ‘yöntem’ doğa bilimleri ile özdeşleştirilmekte ve toplumun gerçekliğinin keşfi, tarih ve hümanizmaya dayandırılmaktadır. Bu konudaki en ilginç saptama da, 19. yüzyıldaki nesneleştirici eğilimin hümanizmi kesintiye uğrattığı iddiasıdır (Hekman, 1999: 131, 132). Gadamer’in gözünde pozitivistizm sosyal bilimlere adeta geçici bir karanlık çağ yaşatmıştır.

Gadamer, 19. yüzyıl tarihsicilerini aşmak için öznenin ve nesnenin tarih ufkunu iç içe geçirmekte ve bu uğrağı “*etkili tarihsel bilinç*” olarak isimlendirmektedir. Etkili tarihsel bilinç, ufukları birleştiren dil/diyalog ile cisimleşir (Hekman, 1999: 141-147). Böylece Dilthey’in öznenin nesneyi ondan daha iyi anlamaya dayalı yorumsamacılığını da aşmaktadır. Nesnelciliğe itirazı özne-nesne ilişkisine dairdir, kabulü ise keyfiyeti/iradeciliği yorumsamacılıktan uzak tutmak içindir (Hekman, 1999: 152). Nesnelcilik özneye öznel yorumunu evrenselleştirebilme olanağı tanımakta, bu da nesnellığe dönük bir keyfiyet ve tahakküm tehlikesi yaratmakta, öznelciliğe dönük bir savrulmaya karşı da dilin yapısal bir çerçevede muhafaza edilmesini gerektirmektedir.

Gadamer’in genel insani pratiklerin kamusal dünyasına eğilmek konusunda görüş birliği içinde bulunduğu Ludwig Wittgenstein, diğer anti-pozitivist eleştirmenler gibi hakikatin sadece sosyal bilimler için elverişsizliğini ifade eder. Gadamer ise radikal bir reddiye ile beşeri bilimlerin üstünlüğünü ilan eder. (Hekman, 1999: 159-161, 170) Wittgenstein, dile epistemolojik olarak yaklaşması ve dili iş görmekte kullandığımız bir alet saymasıyla, dili ontolojik olarak gören Gadamer’inkinden ayırır.

Epistemolojik tutarsızlıklara son vermenin yolu, sorunu ontolojik düzlemde çözmektir. Epistemoloji, özne-nesne dikotomisi varsayarken, ontoloji özne-nesne diyalektiği varsayar (Hekman, 1999: 167-169). Bu konuda Martin Heidegger verimli bir yaklaşım getirmiştir: Husserl’in dünya dışına attığı özneyi geri dünyaya atma ve ‘anlama’nın volan kayışı olan

dili varlığın bizzat kendisi sayma. Böyle düşünülduğünde sözcüklerin anlamlarının sabit oluşu keyfi kullanımlarını da önlemektedir. Heidegger'in dediği gibi biz dili konuşmayız, "Dil bizde konuşur" (Hekman, 1999: 148, 149). Böylece bilgi, anlam ve onun vasıtası olan dille sınırlanmaktadır.

Özerk varlığı nedeniyle dil, metin yazarlarından bağımsızlaşarak kendi başına varlık kazanır. Böylece Gadamer, Heidegger'in peşine takılıp özneyi son derece öznel bir özelliğinden, dilden soyutlamaktadır. Metnin anlaşılması, geleneklerin yaratıcı bir buluşması olduğu için anlama sonsuz bir süreçtir (Giddens, 2003: 80, 81). Dolayısıyla kullanılan epistemolojide bilginin kaynağı olan dil değişik yorumlamalara açık olmasıyla bilgiyi görecelileştirmektedir. İlk yorumsamacılar başkasının tecrübesini yeniden yaşamaya odaklanıyorken, Gadamer öznel tecrübeye değil, o ortamın içine yerleşmek suretiyle kültürler arası karşılıklı alışverişe eğilmektedir.

Nesnel bilgi arayışından vazgeçmesiyle *verstehen*'i (Weber'in) Kartezyen bireyciliğinden kurtaran Dilthey'se, onu hayat tarzlarına/geleneklere dayandıran da Gadamer'dir. Niyetselci/yönelimci anlam teorileri (Husserl) öznel idealizme, yorumsamacı fenomenolojinin 'dil konuşur' önermesi (Gadamer) nesnel idealizme yakınsar (Giddens, 2003: 80-82, 92).

3. Yol Ayrımı: Özgürleşim ve Etnometodoloji

Dil içine gömülen iradeyi rasyonalizm ile gün yüzüne çıkarmayı amaçlayan Jürgen Habermas, yorumsamacılık ile yapısal perspektiflerin (fenomenolojinin) tek başlarına olan zaaflarını onları birleştirerek aşmayı önerir. Her iki post-pozitivist yaklaşımdaki araçsal ve işlevsel aklın eleştirisi, ancak toplumun ortak duyusunun temeli olarak akıl gündeme getirildiğinde faydalıdır (Çiğdem, 1997: 127). Bu durumda incelenmesi gereken rasyonellik, evrenselliğe öznelerarası referansla yorumlama (konsensus) ve âdemi merkezci kavrayış üzerinden ulaşma edimidir (Hekman, 1999: 175, 178). Kantçı ve Kartezyen referansları aşarak bir bütün olarak pozitivizmle birlikte mahkûm edilen Aydınlanma felsefesine sahip çıkan Habermas, yorumsamacılığın "çoklu öznellikleri" üzerinden fenomenolojinin saf bilinç hali olan 'rasyonalizme' ulaşmanın yolunu çizerek kendince bir sentez üretmektedir.

Habermas'ta da post-pozitivizmin olmazsa olmazı olan doğa bilimlerinden ayrışma çabası görürüz: Bilimsel bilgi sınırlarını ne kadar çok genişlerse, "özgürleşim" o kadar çok sınırlanır. Bilimselleşmeye bağlı olarak daha iyi yaşama imkânlarının artması, insani bir geleceği teminat altına almaz (Çiğdem, 1997: 114). Bu değerlendirmenin aynı zamanda refah devletinin çözümlüşüne ilişkin bir çağrışım da yaratmakta olduğu dikkat çekicidir.

Parçayı bütüne, tekili evrensele bağlayan somuttan soyuta gidiş çerçevesinde Habermas, teori-pratik ilişkisinin özgürleşimin toplumsal ve siyasal örgütlenmesiyle gerçekleştirilebileceğini ileri sürmektedir (Çiğdem, 1997: 122). Bilgiye dayalı tahakküm karşısında özgürleşime dayalı toplumsal yüzeyde beliren eksen, böylece Habermas'ın ontolojik yaklaşımını vermektedir.

Geleneksel diyebileceğimiz yorumsamanın fenomenolojik bir zihinsel analiz yerine sosyal bağlamın öznelarasılığına odaklanan anlam belirleme yöntemi sosyal bilim analizini temellendirme çabası olması itibarıyla epistemolojiktir. Gadamer'in yorumcu-aktör perspektiflerini iki anlam oluşturucusu olarak sentezlemesi ise dili ontolojik saymasıyla epistemolojik bir kopuşa götürmüştür. (Hekman, 1999: 193, 194) Yani Habermas'la yorumsamacılık Dilthey'den gelen geleneksel kimliğine fenomenolojiyle daha verimli bir alışveriş içerisinde kavuşmaktadır. Post-pozitivist paradigmlar içerisinde bir yol aydınlanma ve toplumsallığı doğru ayrılmaktadır.

Habermas'ın nesnel veya öznel ama post-pozitivizmi idealizminden kurtarmaya dönük girişimi karşısında, hâkim olan akım nesnel idealizmi daha da uca çeken etnometodolojidir. Yorumsamacılığın bu yorumunu hâkim kılan, "anlama" odağının bireyden topluluğa genişletilmesidir. Bu yönüyle Schutz'dan etkilenen Harold Garfinkel, sistem düzeyinde olmayan bir toplumsal düzen açıklaması geliştirir. İnsanlar kendi gündelik davranışlarını düzenledikleri zaman davranışları başkaları için anlaşılabilir olmakta ve toplumsal düzen buradan doğmaktadır (Smith, 2007: 99).

Fenomenolojiden uzaklaşıp kamusal tarzda yorumlanmış dilsel formlar olarak eylemlere yönelmeyi öneren Garfinkel, yeni ve çok daha omurgasız bir epistemoloji oluşturmaktadır. Nitekim etnometodolojik araştırmalar doğrular ve standart prosedürler önermez. Vatandaş ile uzman sosyal bilimcinin sosyolojisi eşdeğerdir (Giddens, 2003: 55, 58). Doğal olarak bu durumda etnometodolojik yöntemin epistemolojisi göreceliliğe dayanmaktadır.

Sosyal bilimlerde güvenilir bilgi için rasyonel modele gereksinim vardır, fakat gündelik hayattaki etkinliklerde yoktur (Giddens, 2003: 60). Bu yaklaşımla Garfinkel yeni bir epistemolojik ikilem doğurmaktadır: Doğa ve sosyal alanların yanında, "*gündelik hayat*" alanı.

Etnometodoloji gündelik hayatı ayrı bir analiz birimi olarak ele alındığından, diğerlerinde söz konusu olabilen tek bir soyut kuram yerine yoğun ampirik incelemeye başvurmaktadır. Ampirik araştırmada araştırma nesnesi olan unsurlarla aynı düzeyde ilişki kurulduğu ve analiz yapıldığı için de kültürel kuramcılarının birçoğu çok kötü ampirik araştırmacıdır (Smith, 2005: 93, 98).

Fenomenolojik indirgeme gündelik hayata uygulandığında, kültür paranteze alınır ve şeylerin özüne doğru uzanılır (Woff, 1997: 499). Fakat özler sabit değil değişkendir, çünkü farklı bağlamlarda farklı anlamlara sahip olabilmektedirler: Bunun için '*indeksel gösterge*' terimi kullanılmaktadır. İndeksnel ifadelerin tüm empirik çeşitliliği içinde betimlenmesiyle sınırlanmış bir "*etnometodolojik kayıtsızlık*" vardır (Giddens, 2003: 55, 59). Dolayısıyla ulaşılan özden tek bir hakikat çıkarmak mümkün değildir. Gündelik yaşamın pratik ve biçimsel yapıları konusunda etnometodoloji hiçbir yargıda bulunmaz (Woff, 1997: 546, 547).

Böylece post-pozitivist paradigmlar içerisinde Habermas'a zıt yönde özne-nesne ayrımını bütünüyle ortadan kaldıran bir yol daha belirlemektedir. Aslında özne-nesne ilişkisi tarifine dahi ihtiyaç duyulmamaktadır. Pozitivizmden ontolojik ve epistemolojik bir kopuş arayışı sonucunda, göreceliğin ve herkesin kendi ölçeğinde özne-nesne ilişkilerine sahip olduğu iktidar varsayımlarına ulaşılmıştır.

4. Aşma Girişimi: Diyalektik Tarihsel Maddecilik

Pozitivizm, felsefeyi bilimle buluşturan evrimi üç aşamada tarif ediyordu. Teoloji ve metafizik aşamalarında bilgi mutlak kabul edilirken, pozitivizm evresine gelindiğinde mutlak bilginin imkânsızlığı teslim edilmekteydi (Comte, 1970: 4, 14). Böylece bilgiye erişimde kullanılan deney-gözlem yöntemleri aynı zamanda insan-evren ilişkisinin sınırlarını oluştuyordu.

Diyalektik maddecilik ise tabloyu temel bir ekseninde sadeleştirmekte ve bilimsel yöntemi bir sınır değil bir açılım olarak ele almaktadır: Fenomenler maddi midir, tinsel midir? Bu soruya verilecek cevaptan hareketle yapılacak muhakemeler farklı doğrultularda ilerleyecektir. Üçüncü bir şık, fenomenlerin her ikisinin bir bileşiminden oluştuğu görüşüdür. Monizm (tekçilik - ya madde ya tin) ile eklektisizm arasındaki bu ayrım, Comte'un bilginin mutlaklığı konusundaki değerlendirmesiyle ilginç bir paralellik halindedir. Bilginin kaynağını belirli bir sınıra kadar maddi saymak, ötesinin tinselliğe teslim edilmesi anlamını taşımaktadır ve bu suretle pozitivizm, eklektisizmin bir türünü teşkil etmektedir.

Bu konuyu tartışmak için Malinin'in *Marxçı Leninci Felsefenin Temelleri* kitabına başvuracağız.

Fenomenlerin tinsel bir özü olduğu görüşü ise nesnel ve öznel yaklaşımlar halinde çeşitlenmiştir. Tinselliği bireyin kendi algısına dayandıran ve bunu mutlaklaştıran Berkeley, Mach ve Avenarius, öznel idealistlerdir. Nesnel idealistler ise toplumsal-tarihsel bütünlüğü kucaklayan bir tinsellik olduğunu ileri süren, dolayısıyla doğanın bir yasası olarak tinselliğe başvuran Platon ve Hegel gibi felsefecilerdir (Malinin, 1979a: 17, 18). Söz konusu tartışma doğanın özüne ilişkindir. Bunu tamamlayan tartışma ise doğanın bilinebilirliği konusudur.

Bilimin en üst mertebesi olan “sosyal fizikle” pozitivistin topluma söz geçirme iddiası tarihsel olarak yenilgiye uğrayınca, matematikten türeyen bir mantıkla pozitivistliği tahkim etme çabası içerisine girilmiş ve doğa bilimlerine dayalı bir maddecilikten öznel idealizme kayılmıştır. Buradan doğan mantıkçı pozitivistin temsilcilerinden Bertrand Russell, felsefeyi, “bilim ile teoloji arasındaki alan” olarak tanımlamaktadır. Bu akımın toplum konusunda bir iddiaya sahip olmadığı söylenemez. Ancak pozitivistin kapsayıcılığının yerini dışlayıcılık almış ve ‘toplumun civataları ile oynamak tehlikelidir’ tembihlerine dayalı, sosyal demokrasiden anti-komünizme uzanan bir siyasi yelpazeye kaynaklık etmiştir (Malinin, 1979b: 245).

Friedrich Engels’e göre Marksçı bilimler pozitif bilimler içinde yer bulmak ve işlerlik kazanmak zorundadır. Maddeci diyalektik doğadaki, insan toplumundaki ve düşünmedeki hareketin ve gelişmenin en genel yasalarını kapsar. Evrenselliğin biçimini verir. Bilgi edinme/düşünme yasaları, varoluş yasalarının yansısı olduğuna göre Marksçı epistemoloji, ontolojik bir temele sahiptir (Malinin, 1979a: 24-26). Buna karşın pozitivistliğe getirilen yorumsamacı eleştirilerde epistemolojinin pozitivistliğin ontolojisini tamamlayan unsur olarak ele alınmasının idealizme açıldığını görürüz. Nitekim “Tüm bilim deney bilimidir” diyen Dilthey, her deneyin kökensel bağlamını bilincimizin koşulları içinde bulunduğunu, bunun da epistemolojik temellendirmeye ihtiyaç doğurduğunu vurgular (Dilthey, 1999: 16).

Diyalektiğin yasaları anlamak için öncelikle maddenin özelliklerini anlamak gerekir. Maddenin özü ve fenomen/dış görünüşü vardır. Öznel idealist olan Kant, maddenin özünün “kendinde şey” olduğunu ve bilemeyeceğimizi söylemiştir. Buna karşı diyalektik maddecilikte maddenin özü, doğa yasalarının karmaşık bir bütünlüğüdür. Fenomen/dış görünüş, özü dile getiren daha yüzeysel ama zengin bir unsurdur. Biçim ise, içsel ve dışsal olanı kapsayan ve içeriği örgütleyen yapıdır. Biçimin görece bağımsızlığı içerikten geri kalmasına neden olabilir. Yeni bir biçim altında içerik yeniden örgütlenir. Diyalektiğin işleyişi, çelişkili bir bütünlük içerisinde hareket eden maddenin tekdüze değil, nicel birikimlerin nitel sıçramalarla işlediği helezonik bir gelişim şeklinde özetlenebilir. Bir olgudan bir başkasına geçiş arasında görünürdeki yabancılaşma, köklü dönüşümlerin ufak değişimlerin birikimine dayanmasıyla ilgilidir. Diyalektikteki döngüsellik, her köklü dönüşümün daha üst bir hareket düzlemi, bir maddi yasallık platosu üzerinden yürünmesini ifade eder.

Maddenin hareket yasalarının temelinde nedensellik ilişkisi yatar. Mekanik maddeciliğe karşı diyalektik maddecilik, rastlantısallığa yasallıklar içerisinde yer verir. 18. yy. Fransız maddecileri, rastlantıyı yadsımak üzere mutlaklaştırdıkları zorunluluğu rastlantıya indirgemişlerdir (Malinin, 1979a: 153). Mekanik maddeciliğin mantıksal ucu, idealist bir kadercilik anlayışı olmaktadır.

Olasılık-olanak-gerçek (ihtimal-imbân-hakikat) arasında yasallığa doğru yoğunlaşan bir diyalektik ilişki vardır. Böylece istisnalar ve sapmalar bilim dışına itilmez ve sistematik kazandıkları ölçüde yasallık kazanan unsurlar olarak ele alınırlar.

İdealizmle arasındaki hattı çizen ise nedenselliktir. Diyalektik maddecilik, nedenselliği ardışıklık ve vesilelikten ayırır. İdealistlerin işlevsel bağımlılık dedikleri ardışıklık dışsal bir ilişkiselliğe dayanır, vesilelik ise belirleyici olan ile olmayanı ayırt edemez, bu anlamda bilim yasalarını ilki ihmâl ikincisi ihlâl eder. Her ikisinin de dayandığı idealist yaklaşım, açıklanamazcı ve anlamacı yaklaşımlar ile uyum halindedir.

5. Pozitivizm ve Sonrasının Tarihsel Arka Planı, Eleştiriler

19. yüzyılın ilk yarısında bir yandan metafiziği aşma diğer yandan düzen kurma arayışlarına karşılık gelen Comte pozitivismi, Dilthey'in yaşadığı sonraki yarım yüzyılda istikrara dönüşün ürettiği "anlayış" aşısıyla yorumsamacılığa yumuşak bir geçiş yapmıştır. Geçiş keskinleştiren 2. Dünya Savaşı koşullarıdır.

Husserl'in Nazi iktidarı altında, Hegel'in despotik Napolyon iktidarı döneminde Batı kültürünün kurutuluşunu fenomenolojide görmesi önemli bir paralelliktir (Woff, 1997: 501). 2. Dünya Savaşı döneminde buradan varoluşçuluk türemiştir. Öte yandan pozitivismin özündeki liberal anlayışın kendisini bu koşullarda koruyabilmesinin ve yeniden var edebilmesinin yolu, kapsayıcı niteliği ön planda bir 'anlama' yöntemi geliştirmesidir ki, bu da çağdaş yorumsamacılığın zeminini oluşturmuştur.

2. Dünya Savaşı sonrası az gelişmiş ülkelerde bağımsızlık gündemi bir siyasi mücadele konusu haline gelince, söz konusu tartışmaların yürütüldüğü emperyalist metropollerde, nüfuz kapasitesi daha yüksek bir sosyal bilim arayışına girilmiştir. Emperyalist metropollerin kendi içinde yaşadığı çelişkiler özgürlük-otoriterlik ekseninde bir yarılma yaratmıştır.

Avrupalı orta sınıfların refah devletinin kontrol mekanizmalarına karşı geliştirdikleri tepkiye hitap eden ve az gelişmiş ülkelerin kalkınmasına verilen desteğin üzerinde yükseldiği "anlayışçı" yaklaşım, aynı döneme denk gelmektedir. Bu ortamda devletin temel 'hizmet' kurumlarının yürüttükleri edimlerle benlikleri nasıl ezdiği üzerine çalışmalar etnometodolojinin gelişme sahasını oluşturmuştur (Smith, 2007: 89-91). Nitekim Schutz'un 1940'da yayınlanan makaleleri, ancak 1960'larda tanındıktan sonra etnometodoloji akımının öncülü sayılmıştır (Woff, 1997: 528).

1970'lerin kriziyle birlikte sosyal bilimlerin gündemine giren başlıklar, refah devletinin kriziyle ortaya çıkan sınıf hareketlerine alternatif yeni toplumsal hareketlerin 'tanınma' mücadeleleri ve ileriki tarihlerde 'çelişkiler içinde bir arada yaşama' perspektifi

küreselleşme tartışmalarıdır. Kaba haliyle, pozitivistin tek yönlü belirlenimciliğine karşı karşılıklı tanıma-anlama ilişkileri kurulmasını savunan görüşler, toplumsal çelişkilerin gerilim yaratmamasını sağlamak üzere uyum ve entegrasyonu kendilerine baz aldılar.

Bu tabloya yerleşen aşkıncı fenomenoloji, etnometodoloji ve yorumsamacılığın kusurlarını Giddens şöyle sıralamaktadır: Davranışları anlam açısından alıp, praksis yönlerini ihmal etmek, toplum hayatında iktidarın merkez konumunu ve toplumsal kuralların toplumsal çıkar farklarına göre yorumlandıklarını ihmal etmek (Giddens, 2003).

Türkiye’de konuyla ilgili yapılan tartışmalarda daha elle tutulur eleştiriler yöneltilmektedir. Örneğin Yeğenoğlu “*entegrasyonist politikaların hedeflerinden birisi, bugüne kadar marjinde olanların ilgilerini, sorunlarını, tarihlerini ve seslerini duyurabilecekleri küçük adacıklar oluşturmalarına izin vererek, varlıklarını kanonik bilgiye ek statüde sürdürmelerini ve böylece merkezi daha fazla tehdit etmemelerini sağlamak*” eleştirisini getirir (2001: 290). Çokkültürlülük çalışmalarında görülen metalaşmaya da dikkat çeken Yeğenoğlu, kültürel göreceliliğin neo-kolonyalizmin mazereti olarak kullanıldığına dikkat çekiyor ve etnometodolojide sıkça kullanılan “*marjinal grupların otobiyografik ve itirafsal beyanlarını bilginin nihai temeli olarak ele almayı, neo-oryantalist bir tavır olarak görebiliriz*” diyor (Yeğenoğlu, 2001: 291).

Sosyal bilimlerde yöntem gelişimini az gelişmiş ülkeler özgünlüğünde inceleyen Gülalp ve Barlas’ın çalışmasında (2001: 284), Arjantin’de geçirdiği tarihsel evrelere paralel olarak Peronizmin önce yapısal, sonra ajan/aktör, son olarak mana yönünden incelendiği saptanıyor. Buradan hareketle Bağımlılık Okulu’ndan Foucault’ya geçişte piyasa sisteminin hep verili alınması itibarıyla yaşanan sürekliliğe işaret ediliyor.

Yorumsamacılığın ve etnometodolojinin bazı unsurlarının toplumsal düzlemde kazandıkları çarpık niteliklere de işaret eden söz konusu çalışmadaki diğer örneklemelerde, Brezilya’da tanınma talepli mücadelelerin öne çıktığına, Hindistan’da romantik geriye dönüşçü akımların güçlendiğine ve İsveç’te kriz içerisindeki refah toplumunda kültürün başat tartışma başlığı haline geldiğine yer veriliyor (Gülalp, Barlas, 2001: 284-286).

Farklı bir yorum, pozitivistinden yorumsamacılığa kayışı, Batılı bir yaklaşım olarak nitelendirdiği tekil-evrensel ikiliğinden bunların uyumuna dayanan Doğu felsefesine geçiş olarak analiz eden Özlem’e aittir. “*Bilimci tahakküm yerine paradoks kültürüyle barış içinde bir arada yaşamalıyız*” (Özlem, 1998: 38).

Nihayet Giddens’in “kusur” olarak değindiği praksis felsefesinin tarihsel materyalizm tarafından çok önceden üretildiğini hatırlatan Çelik, pozitivistinden başlayarak yorumsamacılığın ve türevi olan sosyal bilim yaklaşımlarının Batı metafiziğinden kurtulma serüveninin tarihsel materyalizmden kaçınıldığı için çıkışsız kaldığını ifade etmektedir (Çelik, 2001: 50, 51).

6. Sonuç

Aydınlanmacılığın mekanik maddeciliği, pozitivizm, yeni/mantıkçı pozitivizm ve anlamacı idealizm, bir bütün olarak diyalektik maddecilikle aşılmıştır. Ancak diyalektik tarihsel maddecilik, arka planında yatan toplumsal mücadelelerle sınanmış ve bu mecrada yaşanan yenilgi sonucunda post-pozitivist paradigmlar tarafından bastırılmıştır. Nitekim diyalektik yöntem Malinin'in kitabındaki temel önermeleri açısından açıklayıcılığını korumakla birlikte yorumsamacılık, etnometodoloji ve fenomenolojinin bilim felsefesi alanındaki ağırlığı karşısında zayıf düşmüştür.

Yöntemsel olarak gelişkin olanın tarihsel gelişim içerisinde "geride" kalması bir yeniden üretim sorunudur. Bunun ilk yansıma alanlarından biri olan sanatsal üretimin sinema boyutunda görebiliyoruz: Klasik Yeşilçam filmlerinde iyi ve kötü kişilikler (jön ve kalles aktör) katı bir biçimde ayrılır. Günümüzün yeni sinemacıları, *Takva* (2005), *Kış Uykusu* (2014) filmlerinde olduğu gibi iyi ile kötü yönlerin bütünlüğüne dayalı bir anlama yöntemi izlemektedir. Yine eski bir Yeşilçam yapımı olan *Karanlıkta Uyananlar*'da (1964) ise iyiliğin ve kötülüğün toplumsal koşullar ve değişim içerisinde dönüşebileceği önceki ikisini aşan diyalektik yöntemi ortaya koymaktadır. Sosyal bilimlerde göreceliliğe dayalı yaklaşımların yöntem üzerindeki etkisini tarihselciliğin sunduğu zenginlikten yararlanarak aşacak yeni önermeler sunulabilmelidir.

KAYNAKÇA

- Comte, August (1970)** *Introduction to Positive Philosophy*, New York: The Bobbs-Merrill.
- Çelik, Sinan Kadir (2001)** "Burjuva Düşüncesinin Antinomileri: Batı Metafiziğini Yorumsamacılıkla Aşmak Mümkün mü?", *Praksis*, 2001(3), s.26-82.
- Çiğdem, Ahmet (1997)** *Akıl ve Toplumun Özgürleşimi*, Ankara: Vadi.
- Dilthey, William (1999)** *Hermeneutik ve Tin Bilimleri*, çev. D. Özlem, İstanbul: Paradigma.
- Giddens, Antony (2003)** *Sosyolojik Yöntemin Yeni Kuralları*, çev. B. Balkız ve Ü. Tatlıcan, İstanbul: Paradigma.
- Gülalp, Haldun ve Dilek Barlas(2001)** "Bilginin Evrenselliği, Farkın Sorunsallığı", *Sosyal Bilimleri Yeniden Düşünmek: Yeni Bir Kavrayışa Doğru* içinde (der. T. Bora ve S. Sökmen) s.281-286, İstanbul: Metis.
- Hekman, Susan (1999)** *Bilgi Sosyolojisi ve Hermeneutik*, çev. H. Arslan ve B. Balkız, İstanbul: Paradigma.
- Keat, Russel ve John Urry (1994)** *Bilim Olarak Sosyal Teori*, çev. N. Çelebi, Ankara: İmge.
- Malinin, V. A. (1979a)** *Marksçı Leninci Felsefenin Temelleri - I - Diyalektik Maddecilik*, çev.

V. Atayman, İstanbul: Konuk.

Malinin, V. A. (1979b) *Marksçı Leninci Felsefenin Temelleri - II - Tarihsel Maddecilik*, çev. V. Atayman, İstanbul: Konuk.

Özlem, Doğan (1998) “Doğa Bilimleri ve Sosyal Bilimler Ayrımının Dünü ve Bugünü Üzerine”, *Toplum ve Bilim*, (76) 1998, s.7-40.

Smith, Philip, (2007) *Kültürel Kuram*, çev. S. Güzelsarı ve İ. Gündoğdu, İstanbul: Babil.

Wolff, Kurt H. (1997) “Fenomonoloji ve Sosyoloji”, *Sosyolojik Çözümlemenin Tarihi* içinde (der. T. Bottomore ve R. Nisbet), s.497-553, Ankara: Ayraç.

Yeğenoğlu, Meyda (2001) “Çok Kültürlülük Disiplinlerarasılık mıdır?”, çev. H. Rızatepe, *Sosyal Bilimleri Yeniden Düşünmek: Yeni Bir Kavrayışa Doğru* içinde (der. T. Bora ve S. Sökmen) s.287-298, İstanbul: Metis.